

Cesarec i Koprivnica

U našoj, hrvatskoj književnosti, malo je bilo književnika koji su građu za svoja djela crpili iz vlastitog iskustva, malo je bilo književnika koji su u konkretnim društvenim situacijama, prodirući u psihologiju čovjeka, sagledavali svijet oko sebe na takav vizionarski način, kao što je to učinio književnik i revolucionar August Cesarec. Kao rijetko koji naš pisac (uz Krležu), August Cesarec u čitavom svom književnom opusu bio je vezan uz političke i društvene ideje, s potpuno jasnim ideološkim opredjeljenjem i određenim stavovima prema svim nagomilanim problemima svojega doba.

Osnovna karakteristika njegova ljudskog lika i djela dugogodišnje je i dosljedno djelovanje na revolucionarnim zasadama, na borbi za preobražaj i razvijanje svijesti porobljenog i eksploatiranog naroda, na borbi za radnička prava i ljudsko dostojanstvo, i tom idealu posvetio je čitav svoj život književnika-revolucionara i publiciste. Od svojeg prvog zapisa iz 1909. godine »Prvi put na selu«, od svoje prve novele »Iz svijeta potlačenih«, objavljene naredne, 1910. godine, pa do svoje smrti 1941. godine, u stotinama autobiografskih, ekonomskih, političkih, psiholoških, filozofskih i društvenih članaka, zapisa, publicističkih radova i knjiga, u Augusta Cesarca se očituje nepokolebljivo uvjerenje revolucionara, čija oštrina misli i snaga zapažanja odaje iznimnog čovjeka.

Uvijek prisutan i preokupiran svim pojavama i događajima u svome vremenu, živjeti u doba najznačajnijih svjetskih previranja, u stalnom sukobu s vlastima, pod istragama, sudskim procesima, zlostavljan, hapšen i protjerivan, Cesarec je, baš kao i njegov suborac Miroslav Krleža, ukazao na izlaz iz tih silnih društvenih trauma i protivrječnosti: nepokolebljiva borba i stalan revolucionaran rad, zalag su za slobodu koja mo-

ra doći. Od vremena prvog suđenja s grupom nacionalnih revolucionara¹ i osude na tri godine zatvora (zbog amnestije izdržao 19 mjeseci), od vremena mobilizacije za Prvi svjetski rat² i činjeničnog sagledavanja svih ratnih strahota, od vremena bolnica i kasarni, do jasnog, smionog i odlučnog protivljenja novoosnovanoj buržoaskoj državi, nije prošlo mnogo vremena.

Cesarec započinje cjelovitim književnim radom s jasno određenim ciljem. Piše tragediju »Otkriće«, potresnu dramu »Kršma Široko grlo« u kojoj navješćuje raspadanje, krize i očajanje jedne porodice u sukobu s vremenom i novim idejama, piše vizionarske napise simbolizirane glasnikom mraka i noći »Čuk u njenome duplju«. Istovremeno se javlja i autentičnim svjedočanstvima iz protekloga rata i piše o zvjerstvima iz doba austrijske okupacije Srbije: »Golgota osmorice« i »Pravednikova dvojaka mjera«, te nastavlja opisom sloma Austro-Ugarske u djelu »Na posljednjim tračnicama«.

To je vrijeme Velike oktobarske revolucije u Rusiji, vrijeme treće Komunističke internacionale i konstituiranja Versajske Jugoslavije. Sve to doba velikih društvenih previranja snažno osjeća Cesarec, sva ta kolebanja i lomove, raspade i ugasnule nade tisuća ljudi, sve te golgote Prvog svjetskog rata, sav taj košmar i stradanja imao je dubok odjek na stvaranje još uvijek mladog književnika. Emotivno i misaono srastao s radničkim pokretom, iz obitelji koja je teško živjela³, Cesarec je zarana osjetio sve pojave i stvari koje su degradirale dostojanstvo čovjeka, osjetio je život porobljenog i eksploatiranog čovjeka, i sve to je ostavilo velik trag i karakteristiku u njegovu pisanju i djelovanju.

Cesarec je književnik koji, ponesen revolucionarnim uvjerenjem i temperamentom, stvara djelo što odiše marksističkom filo-

August Cesarec kao uhapšenik u Mariboru (1923. godine), nakon povratka iz Rusije. Godinu dana nakon toga, u Koprivnici, u tiskari Vinka Vošickoga potpisuje ugovor o tiskanju »Careve kraljevine«

zofskom misli, djelo gdje se na svakoj stranici očituje polemičan duh i težnja istraživača i analizatora svoga vremena i društva. Kao takav mislilac, Cesarec je svoje marksističke poglede pretvorio u stvaralačku metodu, emotivno i misaono kreirajući niz likova revolucionara, u kojima govori o raznim lomovima i kolebanjima, ali govori i o vjeri u novije i bolje sutra: piše »Bjegunce«, »U katakombi«, »Put u novi život«, itd.

Valja spomenuti da je djelo Augusta Cesarca, kao rijetko kojeg našeg književnika, duboko vezano uz probleme »malog« čovjeka, uz ljudske sudbine života i jada s peri-

ferije, nevolje gradskog proletarijata, i sa svima njima Cesarec u svojim djelima živi probuđujući svijest i napredne spoznaje (»Čovjek koji je prošao kroz svoj grob«, »Tonkina jedina ljubav«, »Brodolom obitelji Rožman«, »Dorina velika čežnja«, itd.). U zaštiti obespravljenih i potlačenih, u svom velikom gnjevu i preziru prema eksploatorima piše »Slučaj kolportera Ferića«, reportažni prikaz koji na najbolji mogući način ocrtava sve traume tadašnjeg vremena.

U esejima, III. knjiga, Zagreb 1963. Cesarečev dugogodišnji suborac Miroslav Krleža dao je plastičan prikaz rada i života velikog revolucionara i književnika: »August Cesarec je već u »Plamenu« (1919. godine), i kasnije u »Književnoj Republici«, progovorio o mnogim otvorenim pitanjima odlučno i neuvijeno s akcentom i tonom koji se po moralno-političkoj smionosti do danas još nije pojavio u našoj političkoj esejistici. S odlučnim i nepomirljivim višim prezirom spram svih idealističkih premisa, on je — usred uznemirenog previranja svijesti i meteža političkih i kulturnih pokreta — smiono obračunavao sa ukletim balastom naše prošlosti, odbacujući idole i fetiše svih takozvanih vječnih nacionalnih vrijednosti. Uvjeren da je beskompromisno poricanje svega što vuče našu zemlju natrag u preživjelu romantičarsku prošlost jedini pozitivni zalag za budućnost, on je već na čelu predratne jugoslavenske nadahnute omladine, na početku puta, još u Austriji, od godine 1912. smiono stupao ispred svoga pokoljenja kao stjegonoša i nepomirljivi trubač na bitke. U đačkim štrajkovima, u atentatu protiv Cuvajevog nasilja, na mitrovačkoj robiji u predvečerje balkanskih ratova 1912., u Prvome svjetskom ratu i u okviru austrijskog sloma i oslobođenja, pa sve do Šestojanuarske diktature i do Španije (1936—39), on se preko puna tri decenija probijao mnogobrojnim stramputicama naše suvremene historije kao pouzdan vodič koji poznaje smjer i izlaz, nepokolebljivo uvjeren kako je put kojim se kreće jedino ispravan put«.

U tim i takvim relacijama, u vremenu kada je njegovo djelo predstavljalo savjest i svijest svojeg doba, u lutanjima između Kruševca, hapšenja u Mariboru, boravka u Sovjetskom Savezu, u rasponu stalnih progona i zatvaranja u predratnoj Jugoslaviji, do pu-

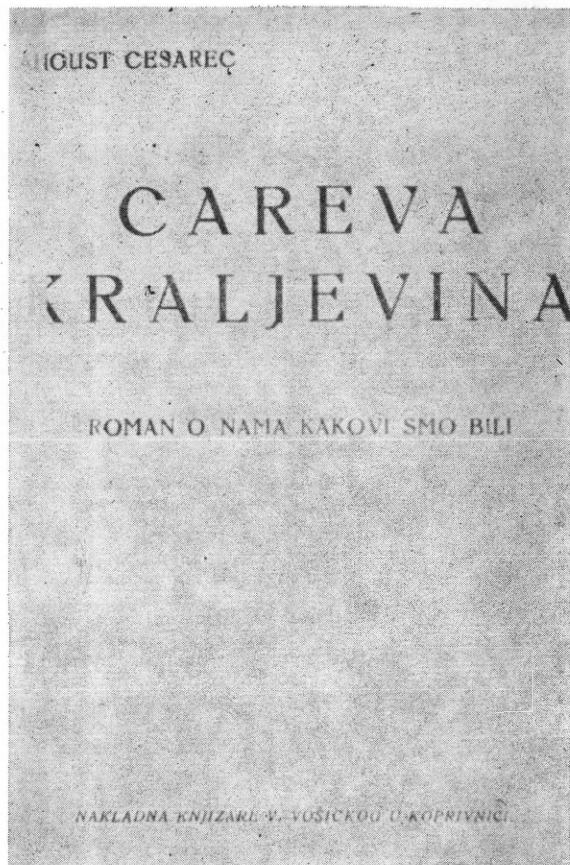
ta u Francusku i Španjolsku kada je bilo najteže — vrijeme Španjolske republike — Cesarec je neumorno i kontinuirano pisao i stvarao, tako da su čitavo njegovo djelo i životni put izjednačeni, i međusobno se potvrđuju.

Cesarčevo književno zdanje jednu od najvećih potvrda dobilo je upravo u nas, u maloj predratnoj Koprivnici, gdje su u izdanju i nakladi Vinka Vošickoga izašla dva njegova poznata romana: »Careva kraljevina« (Roman o nama kakovi smo bili) 1925. godine na 371 stranici, i »Zlatni mladić« (Roman o svijetu na stramputici) 1927. godine, 243 stranice, oba u formatu »Svjetske biblioteke«. Do suradnje Vinka Vošickoga i Augusta Cesarca došlo je nakon što je Vošicki još 1923. godine tiskao Krležine »Novele«, a iste godine i »Vučjaka« (Malograđanski događaj u tri čina sa predigrom i intermeom). Blisko surađujući s Krležom, a i Begovićem, Cesarec je tako došao u Koprivnicu, gdje mu je Vošicki izdao dva njegova romana, koja su odmah izazvala izuzetnu pažnju javnosti.

Osim te suradnje, Cesarec je dolazio u Koprivnicu, a ponajviše razmjenjivao pisma s Vošickim, i zbog časopisa »Književne republike«, koji je u tiskari Vinka Vošickoga, također, izlazio od 1923. do 1925. godine. Pod uredništvom Miroslava Krleže i s, ponajviše, suradnjom Augusta Cesarca, »Književna republika« postala je tako jedan od najmodernijih i najnaprednijih časopisa ne samo u Jugoslaviji, već i u evropskim razmjerima. Suradnja između Vošickog i Krleže, navela je tako i Cesarca da u Koprivnici, u teškim prilikama predratne Jugoslavije, potraži izdavača za svoje romane.⁴

Osim toga, u Koprivnici je na gimnaziji radio i stariji brat Augusta Cesarca, Rudolf, koji je u našem gradu proveo osam godina: od 1920. do 1928. godine. Rudolf Cesarec predavao je matematiku i deskriptivu, a kasnije je postao redoviti profesor Zagrebačkog sveučilišta. Rudolf je u Koprivnici stanovao, u vrijeme teške stambene oskudice, u prostranom župnom dvoru i, relativno situiran, često je pomagao svog brata književnika.

O dolascima Augusta Cesarca u Koprivnicu dr. Vladimir Blašković je, u »Podravskom zborniku« 1975. godine, 109. stranica, zapisao: »Stari se Koprivničani vjerojatno još

Unutrašnja stranica »Careve kraljevine«, romana izašlog u nakladi Vinka Vošickog, 1925. godine

prisjećaju da je književnik Cesarec rado zalazio u solidno opremljenu knjižaru Vinka Vošickog, da je tu vazda ponešto tražio, kopkao po knjigama i, prirodno, vrlo se dobro upoznao s Vošickim. Rezultat te veze bilo je i tiskanje Cesarčevih djela i to u vrijeme kada mu niti jedan drugi tiskar nije želio (ili smio) prihvatiti rukopise.

Vinko Vošicki je zaista učinio mnogo tiskajući djela Krleže i Cesarca, tiskajući »Književnu republiku«, koja je imala brojno

čitateljstvo⁵, i po kojoj se ime njegove knjižare i tiskare proćulo po ćitavoj Jugoslaviji, i šire, ali isto tako oćita je bila težnja Vošickoga, zbog poznate društvene situacije, da i tu »Književnu republiku« pretvori u »ćisto« literarni ćasopis, a zbog teške politićke situacije velikih problema bilo je i oko tiskanja Cesarćeve »Careve kraljevine« i »Zlatnog mladića«.

Još u vrijeme izlaska »Književne republike« datiraju prve veze i pisma između Vošickog i Cesarća, te u jednom pismu, od 16. lipnja 1924. godine, Cesareć javlja Vošickom: »Poštovani g. Vošicki, šaljem Vam za junski broj konac prvome delu Kantovog »Većnog mira«. Osim toga Frićeov ćlanak o Fransu — za slućaj da Vam priloži koje već imate ne ispunje broj stranica. U obratnom slućaju ostaje za sledeći broj. Za dva tri dana poslaću Vam još kratku napomenu mome ćlanku o Radiću, sigurno baš nije, no ako Vam ja pošaljem uvrstite ga na konac lista. Kod ovdašnjeg knjižara Ujćića majski su brojevi (15 komada) rasprodani, molim Vas da mu još pošaljete 5 komada. Izvinite, na koncu, da Vas zamolim još za nešto. Krleža mi je, naime, pre svog odlaska saopćio da se s Vama dogovorio o novcu koji ćete ovamo poslati za namirenje naših ovdašnjih obveza, tako sam ja sada radi ovih u nekom nezgodnom poloćaju, molio bih Vas, dakle, da me ako Vam je ikako moguće, iz tog poloćaja spasite. Sa srdaćnim pozdravom Vaš A. Cesareć«.

U takvoj, naprednoj »Književnoj republici«, uz Miroslava Krležu, August Cesareć je najznaćajniji suradnik. Bio je to prirodan nastavak i slijed njihova puta još od vremena »Plamena« (1919. godine), put raskrinkavanja klerikalne hipokrizije i laži, pseudo-demokracije i demagogije, borba za proboj marksistićke misli. Krležina i Cesarćeva »Književna republika«, bez melodramatićnog uljepšavanja i zasladićavanja, bez pijetetnog patosa i bilo kakvih sentimentalnosti, otvoreno i jasno postavila je pitanja i filozofska i psihološka, i ećićka i sociološka, pitanja egzistencije ljudske jedinke i ćovjećanstva uopće.

U dvanaest brojeva »Književne republike« koji su izašli u Vošickijevoj nakladi⁶, Cesareć piše o kaosu, raspadima i razvalinama društvenih odnosa svojeg vremena, piše o dramatićnom vremenu koje se kreće iz-

među ponora i samouništenja, donosi zapažene eruditivne i angažirane napise o post-oktobarskoj Rusiji, piše o Stjepanu Radiću, objavljuje odlomke »Careve kraljevine«, piše o Lenjinu i Dostojevskom, o boljševizmu i diktaturi proletarijata kao pretpostavki nove civilizacije. Osim toga, nadahnuto piše o novim pojavama u umjetnosti, o slikarstvu, piše vizionarski i rjećito.

Uz taj revolucionarni publicistićki rad Cesareć sprema i roman »Carevu kraljevinu«, koji će mu prvi tiskati Vinko Vošicki. Između nakladnika i književnika sklopljen je ugovor, 23. rujna 1924. godine, koji su potpisali August Cesareć i Vinko Vošicki: »Današnjim danom potpisani sklapaju i obvezuju se prema sledećim uslovima izvršiti sledeći ugovor: 1) Da g. Vinko Vošicki, knjižar i nakladnik u Koprivnici, u roku od najkasnije tri meseca posle predaje rukopisa štampa i izda u svojoj nakladi roman Aug. Cesarća: »Careva kraljevina«. 2) Roman da se štampa u nakladi 4.000 (ćetiri hiljade) egzemplara, a u formatu »Svjetske biblioteke« izdavane od istog nakladnika; s umetnićki izraćenom naslovnom stranicom ćije klišeiranje preuzima nakladnik na svoj trošak, a samu izradbu po umetniku autor na svoj. 3) Autoru plaća nakladnik po štamp. arku 625 (šest stotina dvadeset i pet) dinara i to ovim redom: a) odmah posle predaje rukopisa predujem od 5.000 (pet hiljada) dinara b) Mesec dana posle isplate tog predujma daljnjih 2.000 (dve hiljade) dinara c) ostali honorar posle (isplate) dogotovljenog štampanja i to po 2.000 (dve hiljade) dinara mesećno, odnosno kao posljednju ratu toliko koliko će još imati ostatak. Za slućaj ponovnog izdavanja ostaje nakladniku V. Vošickome pravo na prvenstvo, a autoru pravo na posebni ugovor«.

Kao što je vidljivo, roman je morao izaći u daljnja tri mjeseca u formatu »Svjetske biblioteke«, u kojoj je Vošicki izdavao znaćajna imena domaće i svjetske književnosti: primjerice, Tolstoja, Sienkiewicza, Zolu, Maupassanta, Schopenhauera, pa Kranjćevića, itd. No, roman je tiskan tek naredne godine, dakle, ugovor nije bio ispunjen. Bilo je to vrijeme centralizma i diktature, bilo je to svega godinu dana nakon što je, po povratku iz Rusije, August Cesareć uhapšen u Mariboru, i u povodu ćega je Miroslav Krleža u ćasopisu »Nova Evropa«, iz 1923. godine za-

pisao: »...onda je uhapšen ponovno, za Alijagićeva vješanja, pa nakon nekoliko nedjelja pušten, ganjan po raznim austrijskim patentima, praćen detektivima, preslušavan vječno na policiji, premetan periodički uvijek, po nekom sistemu, dok nije konačno otputovao u Moskvu. A sada ima, eto, čast da opet sjedi pri Sudbenom Stolu u Zagrebu. U mariborskom policajnom zatvoru bio je držan kao običan policajni kažnjenik, izolovan, prisiljen na robijašku hranu u pritvoru, zajedno sa šiberima i varalicama; a sada, mjesto da sjedi kao kulturan radnik u kakvoj evropskoj biblioteci, on, jedan od naših najistaknutijih književnih radnika, trune u zatvoru u nepomičnoj jalovosti samice«.

Vošicki je u takvoj situaciji odgađao izdavanje Cesarčeva romana, iako je bio potpisan ugovor, a sve to teško je palo vrlo osjetljivom i skromnom književniku.⁷

Jedan od najpoznatijih koprivničkih tiskara Valko Loborec, koji je zajedno s bratom Đurom i Ivanom Rastom bio Vošickijev grafičar, te s njima otvorio 1927. godine novu tiskaru, sjeća se vremena dolaska Cesarca u Koprivnicu: »Dolazio je zajedno s Krležom, iako rjeđe od njega. Bio je zgodan čovjek, mladolikog izgleda i srednje visine, i za razliku od Krleže rijetko je razgovarao s nama grafičkim radnicima. Bio je tih, povučen i skromnog ponašanja, i skoro sve vrijeme provodio je uz knjige, potpuno vezan uz tiskarstvo. Vrlo dobro se sjećam njegovih dolazaka u vezi tiskanja »Careve kraljevine«, romana kojega sam osobno složio, tiskao. Inače, roman me neobično zainteresirao i pročitao sam ga još prije slaganja, iz rukopisa. U Koprivnici je August posjećivao, što je razumljivo, svoga brata, a zajedno s Krležom vodio je i razgovore s domaćim intelektualcima. Kada je dolazio u naš grad, već je imao renome cijenjenog društvenog radnika, no klonio se svakog vanjskog isticanja i odavao je dojam tihog, nenametljivog čovjeka, kojemu je strana svaka naduvenost i arogantnost«.

Promatrajući procese teškog političkog rasula novostvorene države, videći razjedinjenost i zaostalost malograđanske sredine u kojoj je živio, Cesarec je nastojao da njegov roman što prije izađe, i zato u jednom pismu Vošickome požuruje izdavanje: »Poštovani gosp. Vošicki, molim Vas da mi pošaljete ratu od 2.000 dinara koju strpljivo

čekam dva meseca. Kad sam već spomenuo tu reč strpljivost, izvinite me da dodirnem i jedno drugo pitanje koje se tiče štampanja mog romana uopće. Kolikogod se uživljujem u Vaš položaj i mislim na krize o kojima ste mi u nekoliko mahova pisali, ja sebi ne mogu pomoći, a mislim da ćete i Vi uvideti te imam pravo da budem u tom položaju u koji sam stavljen tolikim oklevanjem da se knjiga štampa, postanem nestrpljiv. Dva meseca je već na izmaku kako je knjiga trebala izaći iz štampe. Razume se knjiga nije vlak, da se mora točno držati nekog voznog reda, i ja nikada ništa bukvalno ne shvaćam, pa ni ugovor stvoren između nas dvojice. No, ne čini li se i Vama, gosp. Vošicki, da toliko odgađanje može da bude samo bez koristi i za Vas i za mene? Meni već, iskreno Vam priznajem, postaje neugodno pred ljudima, kada me pitaju kad će knjiga da izađe, a ja to uvek isto tako malo mogu da znam kao i oni.

Možete li i hoćete li mi barem Vi to kazati koji stvar držite u rukama? Ja se pouzdano nadam da ćete me u najskorije vreme obradovati dobrom veću; vreme je već, mislim. Godine prolaze brzo, a u nijednu godinu ne spada izlazak mog romana toliko koliko u ovu. Time ja, dakako, ne mislim da bi mogao čekati celu godinu. Meni se žuri iz mnogih razloga od kojih je jedan sigurno glavni taj, da steknem iskustva koja su uvijek jednom literatu, kao i svakome uostalom, potrebna za usavršavanje svog posla. Stavljam Vam dakle ponovo stvar na srce moleći Vas za prijateljski odgovor i pozdravljajući Vas srdačno s odličnim poštovanjem. Vaš August Cesarec«.

Ovo pismo Cesarec je poslao Vošickome 27. veljače 1925. godine, dakle, u vrijeme kada je već dobro iskusio i tamnice i hapšenja i progone, u vrijeme »postobznane« i progona naprednih intelektualaca, kada su mu za grebački izdavači okrenuli leđa bojeći se tiskati »Carevu kraljevinu«, djelo visokog stvaralačkog dometa. Vrijeme je to i izgubljenih iluzija tisuća ljudi, koji su vjerovali da će jugoslavenskim ujedinjenjem ostvariti svoj davni san o državi radnika i seljaka, vrijeme je to kada su srušene sve vizije dramatičnih događaja iz 1918. godine, kada su suvremene socijalno-političke ideje i njeni protagonisti bili proganjani od vlastodržaca, od monarhije.⁸

Zbog toga je razumljivo Cesarčevo požurivanje s objavljivanjem njegova romana, jer je opravdano predosjećao još teže dane. August Cesarec u to vrijeme živi vrlo teško, što doznajemo iz jednoga pisma upućenoga 16. ožujka 1925. godine Vošickome, u kojem urgira na pravodobnost izlaženja »Književne republike« i šalje pretplatničke liste: »... g. Vošicki, ja živim samo od literature i strašno je to teško u ovoj mizeriji koja čoveka tišti ne moći dobiti ni ono na što ima pravo i što bi mu barem djelomično moglo pomoći...«.

Uz stalnu brigu oko izdavanja svojeg romana »Careva kraljevina« August Cesarec, uz Krležu, vodi i stalnu borbu za izlaženje »Književne republike«, časopisa koji je u tadašnje vrijeme svakim svojim brojem izazvao veliku pažnju napredne (i one druge) javnosti. Cesarec je u dvanaest brojeva časopisa, tiskanih u Vošickijevoj tiskari, objavio 20 tekstova i uz Miroslava Krležu bio je najvrijedniji i najzapaženiji suradnik. I »Književna republika« tiskala se u teškim prilikama, u stalnoj borbi s izdavačem i njegovim neprilikama (porast tiskarskih troškova i cijena), a stalna borba vodila se i za povećanje pretplatnika, jer je pojava svake »Književne republike«, koja je imala, recimo, i za današnje prilike izuzetno veliki broj pretplatnika, značila i moguću zapljenu i maltretiranje čitatelja (o tome postoji bogata dokumentacija u arhivu Muzeja grada Koprivnice).

Tjedan dana nakon urgiranja za tiskanje (po ugovoru) »Careve kraljevine«, 21. ožujka 1925. godine, Cesarec ponovo piše Vinku Vošickom: »Poštovani gospodine, prvi deo materijala za »Književnu republiku« poslao sam Vam pred nedelju dana, nadam se da ste ga primili. Ovde Vam šaljem preostali deo, i to je sav. Ako ga bude za manje od 44 stranice, učiniti list manjim, ako ga bude više, ostavite za drugi broj (...). Da mi se nimalo ne javljate na moja pisma i urgencije, ja to g. Vošicki naprosto ne kapiram, i takav postupak apsolutno nikad nisam očekivao od Vas. Vi me upravo začuđujete. Dokle tako? Knjiž. Rep. molim Vas da nastojite što pre svršiti. S pozdravom A. Cesarec«.

Izdavačka poduzetnost i aktivnost Vošickijeve tiskare nije se, dakako, iscrpila u tiskanju samo Krležinih i Cesarčevih djela, već je iz grafičkih strojeva Vinka Vošickoga

izašlo niz kalendara, časopisa, na milijune svezaka najraznovrsnijeg štiva. Zbog toga je pomalo i razumljiva »zaboravljivost« za Cesarčeva i Krležina djela, jer Vošicki je gledao i svoje (financijske) interese.

U svojoj trajnoj stvaralačkoj pobuni putem literarnog (a i ostalog djelovanja), u apsurdnosti jednog vremena stalnih progona, kada su se izgubili narodno-romantički ideali čitave jedne generacije, u trenutku kada za Cesarca nije bilo drugih izražajnih sredstava, razumljivo je i izvjesno ogorčenje spram Vošickijeva zakašnjenja. Najkarakterističnije pismo, koje se čuva u Muzeju grada Koprivnice, i u kojem je dosljedno progovorila misao Cesarca čovjeka i Cesarca proletera, revolucionara koji živi u izuzetno teškim prilikama, datirano je 2. travnja 1925. godine: »Jučerašnjim danom, poštovani gosp. Vošicki, navršilo se puna tri meseca kako je po ugovoru moj roman trebao biti stavljen u promet i kako ste mi obećali pošiljku od 2.000 din. Kroz ova tri meseca ja sam Vam u povodu toga pisao nebrojeno puta, tražeći Vas za odgovor, koji do dana današnjega primio nisam. Ovakvi postupak, gospodine, nije danas dostojan ni spram sluge i ja sam odlučio da to dalje ni u kojem slučaju ne trpim. Stoga molim da ozbiljnije negoli ste, čini se shvatili dosad naš ugovor, izvolite uvažiti sledeće:

Bez opravdanih razloga, koje u tom slučaju izvolite navesti, ja više ne mogu da pristanem na daljnje odgađanje štampanja C. K. Držite li možda da bez štete po sebe ne možete iskupiti svoje obveze, tada mi to poručite iskreno i ja ću Vas vrlo prijavno rešiti sviju njih, posle čega ću Vam u najkraće vreme nastojati da pokažem kako ste doista računali na svoju vlastitu štetu. Ovoliko izigravanje već doista ponizuje, s njime gubite Vi, a gubim i ja, i ja ću se radije okrenuti na koju drugu stranu. Jedno od ovoga dakle, ili uzmite stvar odmah u posao, ili ako to ne možete u najskorije vreme, vratite mi je. Na prvi slučaj vezujem i ovo: da mi bezodvlačno pošaljete već tako davno obećani novac, pri čemu oponomućujem svoga brata da ga njemu predate, kako bi mi ga on po jednoj rođaci koja je u njega, mogao bez poštovanih odugovlačenja poslati direktno. Ja sam nemam u taj čas sredstva ni toliko da sednem na voz i uredim sebi stvar s Vama lično, što bi mi, verujte, bilo najmilije. Isto tako i

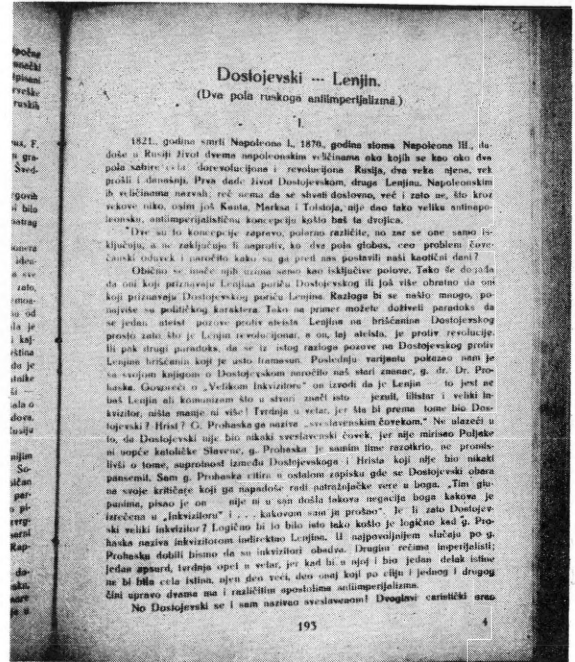
Krleža hitno urgira iznos pripadajući na K. R. (...) zato Vas molim da i taj novac predate mom bratu. Očekujući od Vas konačno ipak objašnjenje i s pozdravom A. Cesarec. P. S. Mislim da je to samo zabuna bila da je K. R. izašla crno mesto crveno, molim da se na to pripazi»⁹.

Takav je bio Cesarec čovjek, književnik, revolucionar. Dakako, »Književna republika« mora izaći u crvenoj boji, jer je i bila crvena, a Cesarec nema »u taj čas ni sredstva toliko da sedne u voz«, što je očit dokaz kako je živio taj veliki revolucionar, koji je čitav svoj život posvetio borbi za obespravljenost, borbi za napredne ideje i smisleniji život. U širokoj skali svojeg djelovanja i stvaranja, u vremenu kada od romantičarskog zanosa za jugoslavenstvom, zasnovanom na ravnopravnosti, nije ostao ni kamen na kamenu, Cesarec i osobnim življenjem¹⁰ i svojim književnim djelom pokazuje kreativnu potvrdu pretpostavke revolucionarnog rada. Ta stalna briga i borba, to stalno nastojanje za redovitim izlaženjem »Književne republike«, potvrda je Cesarečeva neumornog rada i nade kako će taj truli svijet jednom, ipak, biti zamijenjen novim.

I sam Miroslav Krleža urgirao je u Vošickoga izlaženje »Careve kraljevine« i u jednom pismu od 20. listopada 1925. godine, u pismu u kojem nagovještava otkaz daljnje suradnje, zahtijeva tiskanje Cesarčeva romana: »Cesarčev roman štampa se punu godinu dana i unatoč beskrajinj urgencija ne miče se daje s mesta...«

Izgleda da su ti silni pozivi ipak djelovali na Vinka Vošickog tako da je već te, 1925. godine, »Careva kraljevina« ugledala svjetlo dana, i bila prva knjiga Augusta Cesarca tiskana u našem gradu, prva knjiga velikog književnika koja je izašla ispod valjaka grafičkih strojeva u Vošickijevoj tiskari. Po dr. Leanderu Brozoviću »Careva kraljevina«, s podnaslovom »Roman o nama i kakovi smo bili«, tiskala se u nakladi Vinka Vošickog 1925. godine na 371 stranicu.

Za Augusta Cesarca tek sada nastupa razdoblje desetogodišnjeg plodnog književnog i publicističkog rada, ali istovremeno i razdoblje u kojem je ponovo bio proganjan, pod istragom u kojem su vremenu niz njegovih djela bila zaplijenjena. Slijedi novela »Sudite me« i knjiga političkih eseja »Stjepan Radić i republika«. Naredne, 1926. godine, izla-

Faksimil poznatog eseja iz »Književne republike«, broj 5-6, tiskane u Koprivnici u svibnju 1924. godine

zi mu, također, zbirka novela »Za novim putem« koja sadrži pripovijetke: »Na posljednjim tračnicama«, »Atentator Mojsije«, zatim »U katakombi« i »Zvijer planina«. U tom razdoblju Cesarec intenzivno piše, pokreće listove, piše roman »Bjegunci« a još prije, 1927. godine, također, u Koprivnici objavljuje roman »Zlatni mladić«.

Pošto je s romanom »Careva kraljevina« Cesarec doživio pun uspjeh, i pored početnih nesporazuma oko tiskanja, i pored prekida suradnje između Krleže i Vošickog oko tiskanja »Književne republike«, Cesarec i Vošicki sklapaju novi ugovor oko tiskanja drugog Cesarčevog romana »Zlatni mladić«. Ugovor je sklopljen 12. svibnja 1927. godine: »Potpisani sklapaju današnjim danom slijedeći ugovor: August Cesarec, književnik u Zagrebu, odstupa g. Vinku Vošickom, nakladniku u Koprivnici, rukopis svog romana »Zlatni mladić i njegove žrtve« (Roman o

svijetu na stranputici), pa se potonji obavezuje, da će taj roman u svojoj nakladi i o svome trošku, a u najkraće vrijeme, izdati uz slijedeće uslove: 1) Knjiga se štampa u formatu i papiru »Svjetske biblioteke«, izdane od istog nakladnika, a u iznosu od tri hiljade egzemplara. 2) Honorar autoru je zaključen paušalno u visini od 10.000 dinara, i tu svotu isplaćuje nakladnik autoru u pet obroka od 2.000 dinara, i to prvi obrok odmah, a druga četiri svakog daljnjeg mjeseca do 10. dana u dotičnom mjesecu, počevši od juna do uključivo septembra. 3) Prekorači li nakladnik pojedini rok tih obroka i ne odazove li se na autorov poziv s isplatom tog obroka u roku od daljnjih osam dana, honorar se u ime kamata i penala povisuje mehanički od 10.000 na 12.000 dinara, dakle, od pet na šest obroka po 2.000 dinara. 4) Glede drugog izdanja romana pridržava sebi autor pravo na novi ugovor. Ovaj ugovor sastavljen je u dva egzemplara, jedan za autora, drugi za nakladnika«.

Ovaj roman posljednje je tiskano djelo Augusta Cesarca u Koprivnici, u tiskari Vinka Vošickog. Nemirni i revolucionarni duh naprednog književnika, vukao ga je dalje: pokreće list »Zaštita čovjeka«¹¹ koji je stalno cenzuriran, zabranjivan, plijenjen i počesto uništavan. Vrijeme je to teških godina terora i šestojanuarske diktature, vrijeme Cesarčeva drugog odlaska u Sovjetski Savez, a kasnije u Španjolsku, gdje bijesni rat, i gdje Cesarec na licu mjesta upoznaje život i borbu internacionalnih brigada. Sve to je prirodni nastavak jednog burnog života koji je svoje zasade imao, eto, i u našem gradu. Po dr. Leanderu Brozoviću roman »Zlatni mladić« (Roman o svijetu na stranputici) u tisku i nakladi knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici 1927. godine, izašao je na 243 stranice, sada već u okviru »Svjetske biblioteke« 66.

Ovaj roman nastaje u jednom trenutku posvemašnje dezorijentacije i kaosa koji je vladao zemljom, u trenutku kada je dominirao apokaliptički mrak nad čovječanstvom, kada su napredni intelektualci-književnici digli svoj glas protiv besmisla, protiv ugnjetavanja i eksploatacije. U takvim uvjetima August Cesarec ne izdiže se iznad svakodnevnog, praktičnog problema, bježeći u nadstvarnost, već u okvirima trenutne svakodnevnice situacije, suočen sa svim nedaćama, traži dalekosežnija rješenja. A ona su jasna:

potrebna je temeljita izmjena društvenog sustava, sa svim radikalnim rješenjima nagomilanih socijalnih problema.

U »Književnoj republici« broj 5—6, u drugom godištu, tiskanom u Vošickijevoj tiskari u svibnju 1924. godine, Cesarec objavljuje jedan od najzapaženijih svojih eseja »Dostojevski — Lenjin (Dva pola ruskog antiimperijalizma)«, gdje vrlo jasno ocrtava programatski cilj i svojeg stvaralaštva: »Zapravo svaki od njih kao kozmos imajući svoje središte, jedan ličnost, drugi društvo, ne vrte li se oni zajedno oko istoga središta, i istoga cilja, kao što to, najposlije i ne može biti drugačije, kad je jasno da ličnosti ne može biti bez društva i društva bez ličnosti? ... Za čim su jedan i drugi suštinski težili bio je cilj, star kao čovječanstvo, da se dođe do harmonije među ljudima, da uništenja svakog imperijalizma ličnosti nad ličnošću, do bratstva i slobode svijuu«.

Na svojim putovanjima od mladenačkih dana i robije u Mitrovici, putujući i snažno doživljavajući zračak novoga vremena u Rusiji, pišući snažne impresije o Lenjinu, slikajući junačku borbu španjolskog naroda, opisujući posljednju noć Alije Alijagića,¹² ustajući uvijek i u svako vrijeme u obranu ljudskih prava, August Cesarec je ostvario i književno djelo velikog stvaralačkog opusa, djelo prožeto humanizmom i vjerom u čovjeka. Jedan dio tih zapisa i knjiga stvarao je u Koprivnici, jedan dio života Cesarec je proveo u našem gradu, u maloj, tada provincijskoj sredini, ali sredini koja je otvorila vrata i srce književniku, borcu i revolucionaru. Cesarec nije imao potrebe mnogo razvijati svoju maštu, jer život i realna slika tadašnjeg društva, naprosto su ga prisiljavali da što jasnije i vjerodostojnije objasni društveno-politička pitanja svoga vremena, da svojim djelom pomogne obespravljenom čovjeku, a takvo uvjerenje natjeralo ga je da cjelokupnu svoju ličnost žrtvuje radu i borbi za bolji čovjekov život.

Godinama djelujući kao istraživači i analizatori svoga vremena i društva, u najneposrednijem dodiru s borbenim proletarijatom, promatrajući budnim okom revolucionara sva društvena kretanja, i Cesarec i njegov sudorac s prve linije Miroslav Krleža, stvorili su trajno djelo u našim, a i evropskim razmjerima. Stoga je i najbolja ocjena Cesarčeva rada i stvaranja upravo ona Miroslava

Krleža, koji je zapisao: »Kao član seljačkog, vjekovima porobljenog naroda, on je u negaciji društvenih i političkih nepravdi, nasilja i poniženja otkrio nesavladivu snagu, koja će preobraziti sve političke i ekonomske krize sadašnjosti, uzvisujući ih na stepen internacionalističke solidarnosti. Promatrajući proces političkog rasula i kulturnog razjedinjavanja u našoj zaostalosti, malograđanskoj, konzervativnoj sredini, on je — iz perspektive revolucionarne socijalističke svijesti — trajno isticao dramatske nerazmjere između našeg lokalnog, palanačkog nenaslaženja i velikih izgleda međunarodne, interkontinentalne socijalističke koncepcije«.

Takav je bio August Cesarec čovjek, književnik, revolucionar, koji je jedan dio svojeg stvaralačkog nemirnog duha proveo i u našem gradu, tiskajući ovdje svoje zapažene romane »Carevu kraljevinu« i »Zlatni mladić«, samostalno i lucidno progovorivši o svim bitnim političkim, kulturnim i estetskim problemima svoga vremena.

BILJEŠKE

¹ Cesarec je još kao gimnazijalac surađivao u omladinskim listovima i socijalističkom tisku. Ogorčen političkim stanjem u Hrvatskoj, kritizira postupke promadarskih upravljača, te sudjeluje u dačkom pokretu, kada je 8. lipnja 1912. godine student Luka Jukić izvršio atentat na komesara Slavka Cuvaja. Istoga dana mladi August Cesarec, koji je tek navršio osamnaest godina života, kao sudionik u atentatu je uhapšen i odveden u policijski zatvor. Jure Kaštelan je u kronologiji života i djela Augusta Cesarca (»Svjetlost u mraku«, Stvarnost, Zagreb 1963. godine), u povodu tih događaja zapisao: »On (Cesarec) će ispit zrelosti polagati u školi života. Polagat će ga u tamnicama, pod batinama i progonima, polagat će ga pred sudovima, zapljenama i šikanacijama sve do svoje mučeničke smrti.«

² Cesarec je mobiliziran 1915. godine i poslan u Srbiju kao regrut 53. regimente. Do kraja rata ostao je u Kruševcu.

³ U književnoj i osobnoj zaostavštini Augusta Cesarca pronađena su pisma i fotografije, u kojima susrećemo naprednog književnika u svim životnim situacijama, borbenog, snažnog, beskompromisnog i duboko osjećajnog. U jednom pismu, upućenom u mitrovačku kaznionicu, majka mu piše: »Dragi Guta, šaljem ti paket za Novu godinu, znaš kako je teško doma, šaljem ti najljepše jabuke, da se sjetiš koliko te volimo, kako teško čekamo da nam se vratiš...«

⁴ Najveća zasluga Vinka Vošickog upravo je u činjenici da je ustupio svoje tiskarske strojeve naprednim književnicima, u trenutku kada su im zagrebački izdavači odbijali tiskati knjige, a kazališne kuće izvoditi drame.

⁵ Sve pretplatničke liste i popisi brojnih čitatelja »Književne republike« čuvaju se u arhivi Muzeja grada Koprivnice.

⁶ U našem gradu »Književna republika« počela je izlaziti u listopadu 1923. godine, a posljednji broj izašao je u prosincu 1925. godine.

⁷ U svojem opširnijem prikazu književnika Augusta Cesarca, sovjetska slavistkinja Ida Radovljina zapisala je: »Bio je vrlo skroman čovjek«, dok je njegov suvremenik Veselin Masleša pisao: »Njegovo ime program je za čitav niz ljudi«.

⁸ Najkarakterističnije stanje koprivničkih događaja, i tog vremena, opisao je Miroslav Krleža u svom poznatom »Pismu iz Koprivnice«, a u starijih Koprivničana postoje sjećanja na te dane: u Vošickijevu knjižaru i tiskaru često su zalazili policijski agenti, naročito poslije odlazaka Krleža i Cesarca.

⁹ Uz primjeran tekstualni dio (donoseći tekstove Lenjina, Kanta, Wildea, itd.) »Književna republika« odlikovala se i suvremenim grafičkim izgledom. To se, uostalom, može reći za sve časopise koje je uređivao Krleža (pogotovo za časopis »Danas«).

¹⁰ Cesarec je dva puta putovao u Sovjetski Savez, drugi put bilo je to 1934. godine, a ostao je do 1937. godine, kada pod pseudonimom Vuk Korneli objavljuje knjigu putopisa »Današnja Rusija«. Odmah nakon toga August Cesarec putuje u Španjolsku, i 1938. godine objavljuje »Španjolske susrete«, koji prvi puta izlaze u Torontu.

¹¹ Nakon prestanka izlazenja »Književne republike«, a prije pokretanja časopisa »Danas«, koji je, također, uređivao Miroslav Krleža, August Cesarec pokreće list »Zaštita čovjeka«. Ovaj nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava izlazio je od 1928. do 1929. godine. Istovremeno, Cesarec je surađivao i u ostalim književnim časopisima tog vremena (»Literatura«, »Savremena stvarnost«, itd.).

¹² To je jedan od najpotresnijih Cesarčevih zapisa, ali i članak koji na najbolji mogući način prikazuje Cesarca kao nepokolebljivog borca. »Taj dan u kalendaru današnjega režima crven je, krvavo crven«, zapisao je Cesarec u »Borbic«, 23. ožujka 1922. godine.